

УДК 94:655.41(477)«1918/1920»

Н. В. Крик

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

КНИГОВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ В ПЕРІОД ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті висвітлюється діяльність видавництв по забезпеченню українських шкіл підручниками в період Директорії УНР.

Ключові слова та словосполучення: підручники, видавництво, видавнича діяльність, кооперація, Директорія УНР.

Стан української школи в період національно-визвольних змагань безпосередньо залежав від забезпечення її необхідними підручниками, посібниками та відповідним приладдям. В Україні на осінь 1919 р. нараховувалося 132 українські середні школи, вищих початкових та початкових було більше тися-

чі, які необхідно було забезпечити навчально-методичною літературою [34, с.2]. Особливо великого значення вирішенню цієї проблеми надавали видавництва.

Окремими аспектами поставленої проблеми займалися М.І. Баюк [3, 4], М.Г. Кукурудзяк [19], Е.М. Мельник [21], С.О. Сірополко [32] та ін. Однак окремо вона ще не була предметом наукового дослідження. Виходячи з цього, публікація має на меті висвітлити діяльність видавництв, спрямовану на забезпечення українських шкіл підручниками в період Директорії.

Над постачанням шкіл необхідною навчальною літературою та шкільним приладдям в добу Директорії досить плідно працювали такі українські видавництва, як «Вернигора», «Дніпросоюз», «Книгоспілка», «Українське видавництво в Катеринославі», «Дністер» та ін. Станом на 1 січня 1919 р. в Україні діяло 104 видавництва, які видавали велику кількість книг та брошур [33, с.1].

На сторінках двотижневого педагогічного журналу Подільської губернської народної управи «Освіта» від 15 грудня 1918 р. вміщено звернення до учителів та всіх діячів народної освіти: «Про українізацію школи дбали більше на папері, ніж на ділі. На чолі шкіл залишались старі бюрократи-русифікатори... Вони добре зрозуміли дух і характер моменту і з українізації школи зробили на практиці одну ганьбу для нас, одверту агітацію проти України». У цьому ж зверненні також піднімалася гостра проблема матеріально-технічного забезпечення, підкреслювалося: «Справа видавництва підручників, необхідних для школи, була занедбана. Конкурс підручників для української школи було оголошено лише на 1 січня 1919 р., та й то тільки по гуманітарним наукам» [4, с.273].

Для видання шкільних підручників та забезпечення шкіл необхідною навчально-методичною літературою успішно працювали приватні видавничі структури. Зокрема, у квітні 1919 р. у м. Кам'янці-Подільському було засновано «Правобережну філію Катеринославського видавництва», яка навесні цього ж року видрукувала брошури «Червона верба», «Сербська казка», «Над Козацьким порогом», «Термінологія елементарної математики» М. Хведоріва, «Що читати з історії України» В. Біднова, «Запорожська слава» А. Кащенко та ін. [3, с.118].

Особливо активну участь у видавництві підручників, а також художньої літератури на Поділлі брало приватне видавництво «Дністер», яке розпочало свою діяльність в Кам'янець-Подільському ще 1911 року виданням творів С. Руданського, І. Волошиновського та ін. 1917 року видавництво вимушене було переїхати до Новоросійська, де випустило дві книги В. Стефаніка «Новини та інші оповідання» та «Камінний хрест». У серпні 1919 р., повернувшись назад до Кам'янець-Подільського, воно переформувалося у «видавництво на паях зі значним капіталом та з державною допомогою» і відновило свою роботу під назвою Подільське видавничє товариство «Дністер». У 1920 р. ним були надруковані такі книжки: «Хімія», «Електротехніка», «Арифметика», «Всесвітня історія», «Курс природознавства», «Оповідання з природознавства», «Ботаніка», «Фізична географія», «Основи географії», «Твори з історії України», «Арифметика дробових чисел», а також читанка «Просвіти». Товариством також було підготовлено до друку ще 23 підручники. Для самоосвіти товариством «Дністер» були видані дві книги «Природа та цивілізація» – витяг з історії розвитку цивілізації в Англії Бокля та культурно-історичний нарис «Халдеї». Крім видавничої роботи, товариство «Дністер» відкрило власну друкарню в Кам'янці-Подільському та оптовий склад своїх та інших видань [2, арк.43; 5, с.4; 27, с.2; 15, с.4; 16, с.4; 24, с.3].

Особливою заслугою видавництва є те, що воно видало в цей час на кошти Міністерства народної освіти окремою брошурою «Проект Єдиної школи

на Україні», який був розроблений спеціально для цього створеною комісією, загальне керівництво якою здійснював Петро Холодний [30]. Це, за свідченням С. Сірополка, дало можливість здійснювати за Проектом навчання в школах Поділля, про що так довго мріяли українці [32, с.158-159].

Видавниче товариство «Дністер» продовжувало далі свою активну діяльність. Зокрема, каталог видань товариства на 1 квітня 1920 року містив 73 назви праць, які за змістом поділялися на: книги для самоосвіти, з економіки, кооперації, сільсько-го господарство, красного письменства тощо. Так, у першому відділі було 25 назв, у другому – 9, у четвертому – 19, у п'ятому – 1. Крім того, цей каталог поділяв кожний названий вище відділ на підвідділи – вийшли, друкуються, готові до друку, – на підставі чого можна було отримати всю необхідну інформацію стосовно тих чи інших книг та підручників. Навесні 1920 р. видавництвом була випущена велика партія українських книг та підручників (всього 150 назв) [16, с.4; 10, с.4].

Отже, Подільське видавниче товариство «Дністер» у своїй видавничій діяльності намагалося охопити всі сторони наукового, культурного і освітнього життя. Проте кількісна перевага залишалася все ж таки на боці відділу підручників, що ще раз переконує нас у тому, що воно приділяло особливу увагу цьому напрямку.

Учительське видавниче товариство «Всеуито» в період Директорії для забезпечення шкіл необхідною для навчання літературою видрукувало та розіслало по школах України 175000 букварів, 25000 читанок, 35000 задачників, 50000 Євангелій українською мовою, 25000 читанок для дорослого населення, 25000 книжок по природознавству та 25000 книг з фізики. Для продовження справи з постачання необхідних для школи підручників на наступний навчальний рік, правління «Всеуито» звернулося до Міністерства народної освіти поклопотатися перед Директорією Української Народної Республіки з проханням про надання товариству на організацію видавничої справи довгострокового кредиту в сумі 3000000 крб. З них 1000000 крб. товариство планувало витратити на організацію друкарні, а 2000000 крб. на організацію в повітах при учительських спілках книгарень. Крім того, «Всеуито» просило надати позику в сумі 2000000 крб. на дванадцять місяців на закупку паперу, необхідного для видання підручників. Міністр народної освіти І.І. Огієнко підтримав прохання товариства та надіслав до Директорії відповідного листа [1, арк.10-10 зв.].

З розвитком освіти на Поділлі, а зокрема з відкриттям Кам'янець-Подільського державного українського університету та зосередженням наукових сил в Кам'янці-Подільському, почала відчуватися потреба в сучасній друкарні, яка б мала шрифти для наукових видань, цинкографське приладдя тощо. Жодна із існуючих на Поділлі друкарень не могла задовольнити цих вимог, тому Міністерство народної освіти на початку лютого 1919 року виділило з коштів Державної скарбниці 200000 крб. на облаштування університетської друкарні та придбання шрифтів. Проте, життя показало, що зазначеної суми виявилось недостатньо для упорядкування друкарні, тому Міністерство освіти додатково виділило університету ще 300000 крб. з 10-мільйонного видавничого фонду Міністерства народної освіти для видання необхідних для шкіл України підручників [37, с.3; 38, с.4; 20, с.6; 12, с.25].

З вересня до середини грудня 1919 року тривала білогвардійська окупація майже всієї території України, що важко відобразилося на видавничій справі. У Кам'янці-Подільському всі друкарні, які видавали шкільні підручники, були реквізовані для державних потреб.

Правобережна філія «Українського видавництва в Катеринославі» вимушена була припинити свою діяльність та друк арифметичного задачника для шкіл.

Після звільнення Кам'яця від більшовицької влади, бюро видавництва звернулось до Міністерства народної освіти з проханням вжити заходів щодо передачі в розпорядження філії реквізованої більшовиками друкарні Дунаєвського та Когена для друкування шкільних підручників та арифметичного задачника. Звертаючись з цим проханням, бюро видавництва повідомляло Міністерство освіти, що крім зазначеного задачника, друкування якого видавництво розпочало ще під час більшовицької влади, видавництво має в своєму розпорядженні й інші цілком готові для друку підручники, а саме: І. Ковалевського «Греція і Рим», Воронця «Український буквар і перша читанка», С. Бачинського «Тригонометрія», М. Хведоріва «Українсько-російська термінологія елементарної математики», серія дитячих книжок та книг історичного змісту [1, арк.24-24 зв.; 14, с.2; 31, с.3].

У справі видання шкільних підручників та забезпечення ними шкіл виникла проблема нестачі паперу. Так, у Києві в зв'язку з цим з ініціативи військової комісії, яка займалася поділом та реквізицією паперу відбулася спеціальна нарада, на якій було прийнято рішення, що єдиним порятунком в такому становищі є закупка паперу з-за кордону. Також комісія ухвалила рішення ознайомити уряд з критичним станом паперового ринку та подати клопотання, щоб влада допомогла закупити папір за кордоном [28, с.2].

Велику увагу видавничій справі та забезпеченню шкіл необхідними підручниками та посібниками надавали кооперативні видавничі товариства. Так, правління Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу було підготовлено та ухвалено до друку понад 150 назв підручників з різних галузей знань. Крім того, правління Союзу вжито заходів в справі налагодження видання журналу-порадника для самоосвіти, який допоміг би читачеві розібратися у великій кількості книг, що з'являлися останнім часом. Певне становище Союз завоював собі і в сфері книготоргівлі. Ним були закуплені книгарні «Київська Старина» та «Робітничя книгарня», частково закуплено великі тиражі книг у різних видавництвах. Всі ці запаси разом з книжками власного видання утворили грандіозний книжковий резерв, що оцінювався в мільйони карбованців. Умови розповсюдження книг були дуже ускладнені одним з декретів влади про можливість набуття книжок лише за дозволом та згідно ордеру «Наркомпрому». Непереборною перешкодою була також надзвичайна нестабільність транспортного сполучення. Все це призвело до того, що значна частина книжкового запасу лежала зашита в тюки та чекала того часу, коли налагодиться залізничний рух [8, с.4; 6, с.6; 7, с.4].

Газета «Нова Рада» повідомляла, що учні Перегонівської української гімназії заснували шкільний кооператив, який налічував 148 осіб. Для забезпечення шкіл необхідною літературою, кооператив відкрив свою книгарню, де продавалися також приладдя до писання та малювання [39, с.4].

Для видання шкільних підручників та поширення в народі книг та брошур українського друку в м. Вінниці було засноване нове кооперативне видавничє товариство «Наука» [25, с.4], яке видало 1920 року такі книги: «Основи хімії» з ілюстраціями Краузе-Цегельського, «Методика української мови» Є.В. Троцюка, «Лис Микита» та «Украдене щастя» І. Франка, «Нарис історії елементарної геометрії» Фурре, «Івась-музика» Г. Сенкевича, «Календар кишеньковий на 1920 р.» [21, с.65; 18, с.4]. У планах цього товариства було відкриття у Вінниці паперової фабрики та поширення книжечок для народу популярного змісту.

Протягом 1919 року в Україні спостерігається різкий спад у видавничій справі. Обсяги книжкової продукції почали зменшуватися, багато видавництв припинило свою діяльність [9, с.23]. С. Постернак зазначав, що «1919 р. приніс видавничій справі ще тяжчі обставини праці. Книжкова продукція поча-

ла зменшуватися. Багато видавництв припиняє працю. А тим часом потреба в українській книжці зростала ще більше» [29, с.115].

В силу складних внутріполітичних та економічних умов в Україні, браку паперу, високих друкарських ставок, відсутності фарби для друку української видавництва («Дзвін», «Українська школа», «Вернигора», «Дніпросоюз», «Книгоспілка», «Час» та ін.) змушені були перенести свою видавничу діяльність до Берліна, Праги, Відня та інших міст. До літа 1919 року видавництвами «Час» (Берлін) і «Дзвін» (Відень) було надруковано для початкової школи першу (150000 прим.), третю (100000 прим.) і четверту (100000 прим.) «Читанки», «Буквар» (250000 прим.), «Практичну геометрію» (25000 прим.) та «Життя рослин» (25000 прим.). Всього 1325900 підручників [19, с.108-109; 35, с.1; 23, с.4].

Товариство «Вернигора» за кордоном для забезпечення українських шкіл літературою видало такі книги: Крушельницькій. «Читанка для 1 класу середніх шкіл», Калі шевський. «Латинська граматика», Крип'якевич. «Коротка історія України для початкових шкіл та 1 класу середніх шкіл», «Огляд історії України для старших класів середньої школи». Андрущенко «Практична математика для початкових шкіл», Рудницький. «Початкова географія для народних шкіл». Товариство повідомляло, що незабаром до Кам'янця прибуде великий транспорт книжок, виданих товариством за кордоном [22, с.2].

1919 року в Празі було засновано товариство «Закордонне українське кооперативне видавниче товариство «Всесвіт», ініціаторами створення якого були відомі політичні й громадські діячі України професор М. Грушевський, С. Смаль-Стоцький, М. Река, С. Вировий, Я. Негас, Ф. Тихий, Кршичка, Хорват, Королів, Бочковський та ін. Мета товариства полягала в тому, щоб перш за все проводити пропаганду українських класиків в перекладах на європейські мови, поширювати об'єктивну інформацію про Україну за кордоном, а також сприяти розповсюдженню кращої нової європейської літератури в Україні.

Вже на початковому етапі діяльності «Всесвіту» чеською мовою вийшло багато друкованих творів про Україну. Крім того, згадане товариство прийшло на допомогу закарпатським українцям, які в цей час стали прибувати до Праги і шукати там підтримки. З цією метою товариством «Всесвіт» була утворена спеціальна шкільна комісія, яка виробила план видань книг та підручників українською мовою для дорослих і школярів. Видавництво звернулося до чеського уряду і запропонувало йому свою допомогу в проведенні культурних заходів на Закарпатті. Члени товариства почали також співпрацю з місцевою українською громадськістю, в результаті чого в жовтні 1919 року до Праги приїхала велика делегація карпатських українців. Її представники звернулись до «Всесвіту» з проханням, щоб надати їм допомогу в складанні шкільного плану, видавництві підручників для середніх шкіл Закарпаття, а також в організації виходу українських часописів. Всі ці вимоги делегації карпатських українців були погоджені з товариством, члени якого в міру своїх можливостей відразу приступили до їх виконання.

Отже, за кордоном зазначеними видавництвами була заготовлена велика кількість книжок та підручників для українських шкіл. В зв'язку з цим видавництво «Українська школа» повідомляло Видавничий відділ при Міністерстві народної освіти, що станом на 28 жовтня 1919 року у Відні надруковані товариством шкільні підручники С. Черкасенка «Буквар», «Читанка Ч. I, II» та Я. Чепіги «Задачник». З Відня було відправлено п'ять вагонів книг, чисельністю до 1000000 примірників [2, арк.3].

У січні 1919 року директор товариства «Дзвін» інформував Міністерство народної освіти про те, що з-за кордону прийшов вагон з підручниками Я. Чепіги.

У жовтні цього ж року до Кам'янка-Подільського приїздив з Відня директор-розпорядник варшавських товариств «Дзвін» і «Українська школа» Ю. Тищенко (Ю. Сірий), щоб налагодити перевезення на Україну великої кількості надрукованих за кордоном книг. Серед них: Чепіга Я. «Задачник» (100000 прим.), Черкасенко С. «Початок буквар» (250000 прим.), «Читанка Ч. 2» (150000 прим.), «Читанка Ч. 3» (100000 прим.), «Читанка Ч. 4» (100000 прим.), Коваленко «Практична геометрія» (250000 прим.), Сірий Ю. «Життя рослин» (25000 прим.), «Про світ Божий» (50000 прим.). Замовлено мапи для шкіл та різне приладдя. Проте, незважаючи на перешкоди, йому все ж таки вдалося відправити з Відня на Україну 10 вагонів підручників для українських шкіл [19, с.109; 11, с.4].

Відповідну роботу було проведено по перевезенню книг та підручників з-за кордону також українським посольством у Фінляндії. Зокрема, в січні 1919 року воно повідомляло Міністерству закордонних справ, що «на нарадах з представниками фінського уряду було піднято питання про те, чи не погодиться уряд на вивіз без жодної компенсації українських книжок, якщо їх буде надруковано у Фінляндії». З цього приводу було отримано від Торгівельного відділу Експедиції закордонних справ фінського Сенату відповідь, що він погоджується на вивіз без відповідної компенсації українських книжок, якщо кількість їх не буде особливо велика [2, арк.4].

Майже всі українські видавництва за кордоном друкували свої книжки та підручники за досить дешевою ціною і високою якістю, що було вигідно для держави. Серед них заслуговує особливої уваги видана 1920 року біографія Головного Отамана Симона Петлюри, написана В. Королевим (В. Старим), яка була також перекладена на французьку, англійську, німецьку, чеську та італійську мови.

Видавництвом «Час» були надруковані для українських дітей такі книжки: «Наше слово» – велика читанка В. Доги з ілюстраціями І. Їжакевича, О. Судомири, П. Коновалюка, Н. Ширшави «Війна грибів з жуками» (Ч. I, II), казка, написана віршами з ілюстраціями О. Судомири, «Дід та баба», «Лисичка, котик та півник», «Мати коза», «Про дванадцять місяців», «Була собі хата», «Ходські погадки», «Слов'янські казочки для малих дітей», «Оповідання з земного острова» та багато ін. [26, с.4].

У вирішенні проблеми забезпечення українських шкіл підручниками активну участь брали також губернські комісари освіти. Так, у 1920 році Подільським комісаром освіти М. Ільїнським, при несприятливих умовах роботи залізничного транспорту, особисто було привезено з-за кордону вісім вагонів книжок та підручників на десятки мільйонів карбованців. Подорож за кордон дуже важко відбилась на його здоров'ї, в результаті чого він змушений був подати прохання Міністрові освіти про звільнення із займаної посади. Необхідно підкреслити, що проблема перевезення виданих за кордоном книжок та підручників в Україну продовжувала залишатись складною.

Посол УНР в Німеччині М. Порш повідомляв С. Петлюрі, що «для відправки в Україну заготовлено більше 100 вагонів українських підручників, надрукованих за останні 6 місяців у Лейпцізі та Берліні. Багато також книжок надруковано українською мовою в Празі, Відні та Варшаві. Необхідно нашій дипломатичній місії у Варшаві увійти в порозуміння з польським урядом в справі перетранспортування більш як 200 вагонів цих книжок на територію України» [19, с.109; 17, с.1]. Газета «Киевская жизнь» повідомляла, що за кордоном закуплено «Дніпросоюзом» чотири вагони шкільних підручників, які довгий час стояли у Станіславі у зв'язку із захопленням поляками Галичини [36, с.4].

Всього ж до листопада 1919 року в УНР було опубліковано 200 назв підручників українською мовою, загальний тираж яких становив більше 10000000

примірників. Кількість книжкової продукції в 1919 р. складала 1414 назв книг, з них 665 – українською мовою, російською – 726, іншими мовами – 23, а в 1920 р. – відповідно 860 і 457 [19, с.110].

Таким чином, в період Директорії Українська Держава багато зробила для забезпечення української національної школи необхідними підручниками та посібниками. Їх підготовка та друк стало одним із пріоритетних завдань Директорії. Майже всі українські видавництва як на Україні так і за її межами друкували велику кількість шкільних підручників за досить дешевою ціною та високою якістю. У Відні товариствами «Дзвін», «Українська школа», «Час», «Поступ», «Вернигора» та ін. було надруковано значну кількість українських шкільних підручників, частина з яких надійшла в Україну. Але через складні політичні умови, в яких знаходилася УНР, повністю задовольнити зростаючі потреби української школи держава ще не могла.

Список використаних джерел:

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.2582, оп.1, спр.7, 35 арк.
2. Там само, спр.172, 44 арк.
3. Баюк М.І. Періодична преса, видавнича та бібліотечна справи на Поділлі у 1917-1920 рр. / М.І. Баюк // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2010. – Т. 16. – С. 116-131.
4. Баюк М.І. Становлення освіти на Поділлі в період української революції (за матеріалами двотомника «Освіта» 1918-1919 рр.) / М.І. Баюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський : Кам.-Поділ. держ. пед. ун-т, 1999. – Т. 3(5). – С. 271-274.
5. Видавничі справи // Слово. – 1920. – 24 жовт. (№ 22). – С. 4.
6. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Трибуна. – 1918. – 22 груд. (№ 4). – С. 6.
7. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Нова рада. – 1918. – 24 (11) груд. (№ 240). – С. 4.
8. Всеукраїнський кооперативний видавничий союз // Промінь. – 1919. – 19 верес. (2 жовт.) (№ 4). – С. 4.
9. Голос друку : критико-бібліографічний часопис. – Харків : всеукр. держ. вид-во, 1921. – Кн. 1. – 33 с.
10. Діяльність видавничого товариства «Дністер» // Життя Поділля. – 1919. – 20 берез. (№ 76). – С. 4.
11. Діяльність видавничого товариства «Дзвін» і «Українська школа» // Україна. – 1919. – 30 (17) жовт. (№ 65). – С. 4.
12. Друкарня при Кам'янецькому університетові // Село. – 1919. – № 7. – С.25.
13. З українського життя // Україна. – 1919. – 11 (29) лист. (№ 87). – С. 4.
14. Катеринославське видавництво // Трудовий шлях. – 1919. – 9 лип. (№ 6). – С. 2.
15. Книгарня видавничого товариства «Дністер» // Наш шлях. – 1920. – 27 берез. (№ 62). – С. 4.
16. Книгарня видавничого товариства «Дністер» // Наш шлях. – 1920. – 28 берез. (№ 63). – С. 4.
17. Книжки для України // Наш шлях. – 1920. – 23 трав. (№ 100). – С. 1.
18. Кооперативне видавниче товариство «Наука» // Наш шлях. – 1920. – 10 черв. (№ 112). – С. 4.
19. Кукурудзяк М.Г. З історії національної школи і педагогічної думки в УНР / М.Г. Кукурудзяк, М.М. Собчинська. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 1997. – 174 с.
20. Літографія і друкарня університету // Наш шлях. – 1920. – 10 берез. (№49). – С. 6.

21. Мельник Е.М. Українські середні навчальні заклади на Поділлі в 1917-1920 рр. / Е. М. Мельник // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. – Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2004. – Т. 4. – С.48-67.
22. На увагу школам // Слово. – 1920. – 5 лист. (№ 32). – С. 2.
23. Наші видавництва // Життя Поділля. – 1919. – 21 січ. (№ 27). – С. 4.
24. Наші видавництва // Наш шлях. – 1920. – 26 трав. (№ 101). – С. 3.
25. Нове видавництво // Життя Поділля. – 1919. – 6 лют. (№ 41). – С. 4.
26. Нові видання // Наш шлях. – 1920. – 10 черв. (№ 112). – С. 4.
27. Нові книги видання товариства «Дністер» // Наш шлях. – 1920. – 7 лют. (№23). – С. 2.
28. Паперова криза // Промінь. – 1919. – 20 верес. (3 жовт.) (№ 5). – С. 2.
29. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917-1919 рр. / С. Постернак. – К. : Друкарь, 1920. – 127 с.
30. Проект Єдиної школи на Україні. Основна школа. – Кам'янець-Подільський : Дністер, 1919. – Кн. 1. – 172 с.
31. Розвиток видавничої справи // Життя Поділля. – 1919. – 3 квіт. (№ 88). – С.3.
32. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С.О. Сірополко. – Львів, 1937. – 174 с.
33. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 4 груд. (№ 10). – С. 1.
34. Степовий В. Культурний рух на Україні в часи революції / В. Степовий // Наш шлях. – 1919. – 11 груд. (№ 15). – С. 2.
35. Степовий В. Можливість задоволення книжного голоду / В. Степовий // Наш шлях. – 1920. – 27 лют. (№ 39). – С. 1.
36. Украинские учебники // Киевская Жизнь. – 1919. – 19 сент. (2 окт.). – С. 4.
37. Університетська друкарня в Кам'янці // Вільна Україна. – 1919. – 11 квіт. – С. 3.
38. Університетська друкарня // Життя Поділля. – 1919. – 20 лют. (№ 52). – С. 4.
39. Шкільне кооперативне товариство // Нова Рада. – 1918. – 27 (14) груд. (№ 243). – С. 4.

The article highlights the activities of publishers to ensure the Ukrainian school textbooks during the UPR Directory.

Key words and word-combination: textbooks, publisher, publishing, cooperation, Directory UNR.

Отримано: 11.03.2013р.